

**AUTENTIK MATNLARNI TANLASH MEZONLARI VA ULARNI B1
DARAJAGA MOSLASHTIRISH TAMOYILLARI**

Shodiyeva Fazilat Farxodovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Ilmiy rahbar: f.f.f.d. (PhD) Kattayeva Feruza Shokirovna

Annotatsiya. Til o'qitish amaliyotida autentik matnlar (ona til egalari tomonidan, o'sha til va madaniyat doirasidagi auditoriya uchun yozilgan yoki yaratilgan matnlar) o'quvchini real diskurs, tabiiy leksika va janr xususiyatlari bilan tanishtirishi sababli qadrlanadi. Biroq B1 darajada "autentiklik" va "tushunarlilik" o'rtasida muvozanatni topish o'qituvchi uchun eng muhim didaktik vazifalardan biridir: matn juda murakkab bo'lsa motivatsiya pasayadi, juda soddalashtirilsa esa autentik diskurs belgilaridan ayriladi. Ushbu maqola CEFR (B1) deskriptorlari, autentik matn ta'rifi va matnni moslashtirish bo'yicha metodik manbalar hamda leksik qamrov (lexical coverage) bo'yicha empirik tadqiqotlar asosida, autentik matn tanlash uchun o'lchanadigan mezonlar va moslashtirishning minimal, lekin samarali tamoyillarini taklif etadi. Tadqiqot natijasida B1 uchun matn tanlash "maqsad–janr–mavzu mosligi", "leksik qamrov (95–98%)", "sintaktik yuklama", "diskurs signallari", "madaniy yuklama" va "topshiriq dizayni" kabi parametrlar orqali baholanishi; moslashtirish esa avvalo topshiriqlarni skaffoldlash, keyin zarur bo'lsa lingvistik modifikatsiya (soddalashtirish, elaboratsiya, glossing) orqali amalga oshirilishi kerakligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: autentik matn, CEFR B1, matn moslashtirish, leksik qamrov, soddalashtirish, elaboratsiya, glossing, skaffoldlash, o'qish topshiriqlari, diskurs.

Kirish. Autentik matn tushunchasi o'quv materialining "hayotiyligi"ni bildiradi: bunday matnlar o'quvchilar uchun maxsus yozilmagan bo'ladi, balki til va madaniyat jamoasi ichidagi real kommunikativ ehtiyoj uchun yaratiladi. ACTFLning tavsifida autentik matn "til va madaniyat jamoasi a'zolari tomonidan o'sha jamoa a'zolari uchun" yaratilgan manba sifatida izohlanadi. Shu sababli autentik matnlar real uslubiy registr, tabiiy kollokatsiyalar, pragmatik odob me'yorlari va janr konvensiyalarini ko'rsatadi.

Biroq autentik matnni darsga olib kirish o'zi bilan kognitiv yuklamani ham olib keladi. CEFR Companion Volume B1 darajasida o'quvchi "qiziqishi yoki o'qishi bilan bog'liq sohalardagi sodda, faktga tayangan matnlarni tushuna olishi" va "tanish mavzulardagi qisqa matnlarda odamlarning fikrini ang'lay olishi" kabi ko'nikmalarga ega bo'lishi keltiriladi. Bu deskriptor B1 uchun muhim chegarani belgilaydi: matn

“straightforward” bo‘lishi, ya’ni mantiqiy signalizatsiyasi aniq, fakt va fikrlar tartibli, ortiqcha yashirin ma’noli kinoyalalar yoki yuqori darajadagi abstraktlashtirishga haddan tashqari tayanmasligi kerak. Demak, B1da autentiklikni ta’minlash – murakkab matnni “qanday bo‘lsa shunday” berish emas, balki o‘quvchi darajasiga mos real diskurs namunalarini tanlash va vazifalar orqali qo‘llab-quvvatlashdir.

Autentik matn tanlashdagi ikkinchi ilmiy tayanch – leksik qamrov masalasi. O‘qishdagi tushunish darajasi ko‘pincha matndagi so‘zlarning nechog‘li qismi o‘quvchiga tanish ekani bilan bog‘liq. Tadqiqotlar 95% atrofida qamrov minimal tushunishga, 98% atrofida qamrov esa o‘quvchining mustaqil, nisbatan qulay o‘qishiga yaqin sharoit yaratishini ko‘rsatadi. Bu raqamlar B1 uchun “matnni tanlash”ni subyektiv diddan chiqarib, o‘lchanadigan indikatorga aylantiradi: agar matnning noma’lum leksikasi juda ko‘p bo‘lsa, o‘quvchi matn strategiyasini yo‘qotadi va topshiriq “lug‘at oviga” aylanadi.

Shu fon’da mazkur maqolaning maqsadi ikki yo‘nalishdan iborat: birinchidan, B1 daraja uchun autentik matnlarni tanlash mezonlarini aniq, tekshiriladigan ko‘rsatkichlar bilan belgilash; ikkinchidan, autentik matnni “o‘ldirmasdan” turib, uni B1ga moslashtirishning tamoyillarini (qaysi holatda topshiriq orqali, qaysi holatda matnning o‘ziga aralashish orqali) tizimlashtirish.

Metodologiya. Ish konseptual-analitik dizayn asosida olib borildi. Birinchi qadam sifatida CEFR Companion Volume’dagi B1 o‘qish deskriptorlari “operatsion talablarga” tarjima qilindi: mavzu tanishligi, faktga tayanganlik, mantiqiy signalizatsiya, qisqa argumentatsiya. Ikkinchi qadam sifatida autentik matnning ta’rifi va “skaffoldlash” g‘oyasi bo‘yicha metodik manbalar ko‘rib chiqildi: autentik matnlar bilan ishlashda “qo‘llab-quvvatlovchi vazifalar” zarurligi ACTFL tavsiyalarida alohida ta’kidlanadi. Uchinchi qadam sifatida matn moslashtirish bo‘yicha amaliy yo‘riqnomalar va tadqiqotlar umumlashtirildi: Darian autentik materialni moslashtirish “juda nozik jarayon” ekanini, soddalashtirishda o‘quvchini “past baholash” (talking down) xatosi paydo bo‘lishi mumkinligini qayd etadi. Shuningdek, 2024-yilgi tadqiqotda moslashtirish amaliyotlari “lingvistik soddalashtirish”, “lingvistik elaboratsiya”, “leksik almashtirish” kabi kichik toifalarga ajratilishi ko‘rsatiladi. To‘rtinchi qadam sifatida leksik qamrov bo‘yicha empirik natijalar (95–98% qamrov chegaralari) tanlov mezoniga aylantirildi.

Metodologik jihatdan taklif etilayotgan mezonlar “tekshiruv varaqasi” (checklist) sifatida rasmiylashtiriladi: har bir matn uchun 10 ta savol beriladi (mavzu tanishmi, janr signallari bormi, argument aniqmi, qamrov taxminan 95–98% oralig‘idami, madaniy yuklama izohlanadimi va h.k.). Bu yondashuv tanlovni standartlashtiradi: turli o‘qituvchilar bir xil matnni baholaganda farq kamayadi,

shuningdek, moslashtirishning qaysi bosqichda “kerak” bo‘layotgani (topshiriqmi yoki matnning o‘zi) aniq ko‘rinadi.

Natijalar. 1) Autentik matn tanlash mezonlari (B1 uchun). Mezonni “mavzu–janr–til–vazifa” bloklari bo‘yicha berish amaliy jihatdan qulay.

Mavzu mezon. B1 o‘quvchi tanish kontekstda tezroq tushunadi; shuning uchun tanlovda (a) kundalik hayot (sog‘liq, ta‘lim, ish, sayohat, texnologiya), (b) lokal ijtimoiy mavzular, (c) o‘quvchining real qiziqishi bilan bog‘liq materiallar ustun bo‘lishi kerak. CEFR B1 deskriptori aynan “familiar/current interest” bo‘lgan matnlarni tushunish qobiliyatiga urg‘u beradi.

Janr mezon. B1 daraja uchun eng xavfsiz autentik janrlar: qisqa yangilik xabari, blog post, e‘lon, servis yo‘riqnomasi, oddiy intervyu, “how-to” maqola, forumdagi qisqa fikrlar, infografika bilan birga keladigan matn. Bu janrlarda mantiqiy tuzilma ko‘pincha ochiq bo‘ladi (sarlavha–kirish–asosiy faktlar–xulosa), bu esa “straightforward” talabiga mos keladi.

Leksik qamrov mezon. Tanlangan matnda o‘quvchi biladigan so‘zlar ulushi ideal holatda 98%ga yaqin bo‘lsa, o‘quvchi mustaqil o‘qishga yaqinlashadi; agar matn darsda kuchli qo‘llab-quvvatlansa, 95% atrofidagi qamrov ham ishlashi mumkin, lekin bu holatda vazifalar va glossariy shart. Matematik tarjima: 95–98% qamrov degani, 100 ta “running words” ichida taxminan 2–5 ta noma‘lum birlik qolishi mumkin; bundan yuqori zichlikda tushunish tez buziladi.

Sintaktik yuklama mezon. B1 uchun matnda juda uzun, ko‘p qavatli qo‘shma gaplar, ko‘p sonli parentetik konstruksiyalar, murakkab relativ strukturalar haddan tashqari ko‘p bo‘lmasligi kerak. Bu mezon “sodda, faktga tayangan” matn talabidan kelib chiqadi.

Diskurs va signalizatsiya mezon. B1 o‘quvchi asosiy xulosani “clearly signalled” argumentativ matnlarda topa olishi keltiriladi; demak, matnda bog‘lovchilar (because/therefore/however) va struktur signallari (first, in conclusion) aniq bo‘lgani afzal.

Madaniy yuklama va etik mezon. Autentik matn madaniy kontekstga bog‘langan bo‘ladi; B1 uchun juda ko‘p ichki iqtiboslar, lokal kinoyalar, siyosiy ekstremal bahslar yoki stereotipik mazmunli materiallar dars maqsadiga zarar yetkazishi mumkin. Tanlovda xavfsiz, umumiy madaniy tushunchalar bilan tushuntiriladigan materiallar ustun bo‘lishi kerak; murakkab kontekst bo‘lsa, uni qo‘shimcha izoh bilan berish lozim.

2. B1 darajaga moslashtirish tamoyillari. Moslashtirishning asosiy g‘oyasi: autentiklikni saqlagan holda tushunishni ko‘paytirish. Darian ta‘kidlaganidek, moslashtirish “yarim san‘at, yarim ilm”, va haddan tashqari soddalashtirish o‘quvchini

“past darajada” ko‘rsatib qo‘yishi mumkin. Shuning uchun tamoyillar “eng kam aralashuv”dan “zarur modifikatsiya”ga ketma-ket qo‘llanadi.

Tamoyil 1. Avval topshiriqni moslashtirish, keyin matni. Autentik matni o‘zgartirmasdan ham B1ga mos qilish mumkin: pre-reading savollari, rasm/infografika, kalit so‘zlar ro‘yxati, sarlavha bo‘yicha taxmin, tezkor “skimming–scanning” vazifalari kognitiv yukni kamaytiradi. ACTFL ham autentik matn bilan ishlashda “appropriate scaffolding” zarurligini alohida qayd etadi.

Tamoyil 2. Elaboratsiya (qo‘shimcha izoh bilan yengillashtirish)ni ustun qo‘yish. 2024-yilgi tahlilda “lingvistik elaboratsiya” moslashtirishning muhim turi sifatida ajratiladi. Elaboratsiya deganda matnning asosiy gaplarini saqlagan holda, qavs ichida qisqa aniqlashtirish, sinonim bilan qayta aytish, mavhum referentlarni ochish (this → this idea), madaniy ishoralariga qisqa izoh berish tushuniladi. Elaboratsiya autentik uslubni ko‘proq saqlaydi, chunki matn “oddiylashtirilmaydi”, balki “tushunarliroq” qilinadi.

Tamoyil 3. Glossing va selektiv lug‘at nazorati. Leksik qamrov mezonidan kelib chiqib, B1 matnida nazorat qilinadigan miqdorda noma’lum leksika qoldirish mumkin; muhim shart – u glossing va vazifa orqali boshqarilishi.

Tamoyil 4. Soddalashtirish (simplification) – faqat zarurat bo‘lsa. Soddalashtirishda ikki yo‘l bor: (a) sintaktik soddalashtirish (uzun gapni 2–3 qisqa gapga bo‘lish), (b) leksik soddalashtirish (kam ishlatiladigan so‘zni yuqori chastotali sinonimga almashtirish). Bu amaliyotlar 2024-yilgi tasnifda “lingvistik soddalashtirish” va “leksik almashtirish” sifatida ajratilgan. Eng muhim qoida: soddalashtirish mazmunni o‘zgartirmasin va registri “bolalarcha” qilib yubormasin; Darian ogohlantirgan “talking down” aynan shu yerda paydo bo‘ladi.

Tamoyil 5. Autentik diskurs belgilarini saqlash. B1 o‘quvchi real hayotda ham blog, e‘lon, yangilik, forum kabi matnlar bilan uchrashadi; moslashtirish jarayonida sarlavha, paragraf tuzilishi, bog‘lovchilar, muallif pozitsiyasi kabi belgilarni yo‘qotish matni “sun‘iy” qiladi. CEFR B1 deskriptori “people give their points of view” kabi holatlarni ham tushunishga urg‘u bergani uchun, fikr bildiruvchi elementlar saqlanishi kerak.

3. Amaliy protokol (B1 uchun 6 qadam). (1) Maqsadni aniqlang: o‘qish (skimming), detal topish, fikr–dalil ajratish, lug‘atni kontekstda o‘rganish. (2) Matni “B1 filtri”dan o‘tkazing: mavzu tanishmi, tuzilma aniqmi, uzunlik mosmi. (3) Noma’lum leksikani taxminiy baholang: 95–98% qamrovga yaqinlashtirishga harakat qiling (yoki darsdagi qo‘llab-quvvatlashni kuchaytiring). (4) Avval skaffoldlash paketini tuzing (kalit so‘z, rasm, savol, gloss). (5) Shundan keyin zarurat bo‘lsa, minimal soddalashtirish qiling (uzun gapni bo‘lish, 1–2 kam uchraydigan so‘zni

almashtirish). (6) Post-reading vazifa bilan autentiklikni “faollashtiring”: qisqa javob, fikr bildirish, muqobil sarlavha, 3 jumlada xulosa.

Natijalar bo‘limida yana bir amaliy mezon e‘tiborga olinadi: matn uzunligi va axborot zichligi. Ba‘zan muammo so‘zlar sonida emas, bir paragrafga to‘g‘ri keladigan yangi faktlar, terminlar va nomlarning ko‘pligida bo‘ladi. Darian autentik materialni moslashtirishda matnni “kesish”dan oldin o‘quv maqsadi uchun zarur detallni ajratish, ortiqcha tafsilotni esa keyingi bosqichga qoldirish kerakligini ta’kidlaydi; aks holda soddalashtirish o‘quvchini “past baholash” xatosiga olib borishi mumkin. Amaliy yechim – selektiv parchalash: o‘quv maqsadini “ko‘taradigan” qismlar asosiy matn sifatida olinadi, qolgan qismlar esa kengaytirilgan o‘qish sifatida beriladi.

Moslashtirish tamoyillarini topshiriq dizayni bilan bog‘lash B1da hal qiluvchi: autentik matn o‘zgarmasa ham, vazifa turi tushunishni keskin oshiradi. ACTFL autentik matnlar bilan ishlashda skaffoldlash va keyingi faoliyatlar orqali interpretatsiyani chuqurlashtirishni tavsiya qiladi. Shu model B1 deskriptoridagi “main conclusions” va “line of argument”ni topish ko‘nikmasiga xizmat qiladi.

Leksik qamrovni boshqarishda 95–98% mezonni “o‘rtacha” indikator ekanini unutmash kerak: matn ichida qiyin paragraflar to‘planib qolishi mumkin. Shuning uchun tanlash jarayonida kamida ikki joydan qisqa namuna olib, noma’lum birliklar zichligini taxminiy tekshirish maqsadga muvofiq.

Moslashtirishni boshqarish uchun uch darajali “paket” yondashuvi qulay: (A) minimal paket – matn o‘zgaraydi, lekin gloss va skaffoldlash beriladi; (B) o‘rta paket – elaboratsiya va segmentlash qo‘shiladi; (C) maksimal paket – zarur bo‘lsa selektiv soddalashtirish qo‘llanadi, bunda registri buzmaslik sharti qat’iy.

Muhokama darajasida eng muhim nuqta: moslashtirishning maqsadi “qiyinchilikni yo‘qotish” emas, “strategiyani shakllantirish”dir. Leksik qamrov bo‘yicha tadqiqotlar qamrov yetarli bo‘lsa, o‘quvchi o‘qish strategiyasini saqlashi va noma’lum birliklarni kontekstdan taxmin qilish imkoniyati oshishini ko‘rsatadi. Shuning uchun B1 moslashtirishida nazorat qilinadigan darajada “o‘sish nuqtalari”ni (target vocabulary) qoldirish metodik jihatdan asosli.

Shu asosda, maqola yakunida o‘qituvchi uchun kichik “qaror daraxti” ham shakllantiriladi: matnni o‘zgartirishdan oldin qaysi skaffoldlash vositasi yetarli, qachon elaboratsiya, qachon selektiv soddalashtirishga o‘tish kerakligi belgilab beriladi.

Xulosa. B1 darajaga mo‘ljallangan autentik matnlar bilan ishlashning ilmiy asoslangan yechimi “tanlov mezonlari + moslashtirish tamoyillari” tandemidir. Tanlovda eng muhim indikatorlar: CEFR B1 talab qilgan tanish va faktga tayangan matnlar, mantiqiy signalizatsiyasi aniq janrlar, hamda leksik qamrovning 95–98% diapazoni. Moslashtirishda esa “avval skaffoldlash, keyin minimal modifikatsiya”

qoidasi ustun: topshiriqlar, glossing va elaboratsiya autentiklikni saqlagan holda tushunishni oshiradi; soddalashtirish esa faqat zarurat bo'lsa, registr va ma'noni buzmaydigan minimal darajada qo'llanadi.

Amaliy natija sifatida o'qituvchi B1 uchun bitta standart protokolga ega bo'lishi mumkin: (1) maqsad; (2) janr–mavzu mosligi; (3) leksik qamrov; (4) skaffoldlash paketi; (5) minimal moslashtirish; (6) post-task orqali diskursni faollashtirish. Shu protokol autentik matnni “qiyin material” emas, “nazorat qilinadigan, o'lchanadigan o'quv resursi”ga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Council of Europe. CEFR Companion Volume with New Descriptors. Strasbourg: Council of Europe, 2018.
2. ACTFL. Guiding Principles for Language Learning: Use Authentic Texts (onlayn metodik sahifa).
3. Darian, S. “Adapting Authentic Materials for Language Teaching.” *English Teaching Forum*, 39(2), 2001.
4. Hu, M. H. (Hsueh-Chao), Nation, P. “Unknown Vocabulary Density and Reading Comprehension.” *Reading in a Foreign Language*, 13(1), 2000, 403–430.
5. Kremmel, B.; Indrarathne, B.; Kormos, J.; Suzuki, S. “Unknown Vocabulary Density and Reading Comprehension: Replicating Hu and Nation (2000).” *Language Learning*, 2023. DOI: 10.1111/lang.12622.
6. Webb, S. “Lexical Coverage and Reading Comprehension Revisited.” 2025 (onlayn PDF).
7. Luís, A. R. “Examining Adaptation Practices in English ...” (Dialnet PDF), 2024.